

Olsvai Endre Kodály

■ Történelmi sorsfordulók és egyéni életutak kereszteződésekor lehetünk tanúi annak (nem pusztán utólag, még ha az utólagos – úgymond – elemzés óhatatlanul objektív könnyebbséggel jár is), hogy egy úgynevezett nagy esemény és a – hasonlóképpen erkölcsi-elvont értelemben – nagy személy(iség) egymást erősítő, netán helyettesítő-szimbolikus kölcsönhatás gyúelegyét alkotja. Egyszerűbben fogalmazva: a történelmi (politikai) krónika mintegy összefoglaló szimbólumaként említhető egy (illetve természetesen több) személy/személyek, s *vice versa*: egy-egy kimagasló alakról, aki magába sűrítve képviseli az események hordozta-sugallta üzenetet, esszenciát, reflexszerűen asszociálunk az ominózus történelmi tényre-fejezetre. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy a „főhivatású” politikusok, hadviselésben érintett személyek esetében ez mennyire adekvát, de azt sem, hogy gyakorta művészek között is találunk szimbólumhordozó személyeket. Statisztikák készítése nélkül is kijelenthető, hogy a közvetlen közlés (azaz a szó, a beszéd, a [z anya] nyelv) eszközeivel élő írók-költők sorában legszignifikánsabb ez az „állapot”; hosszan sorolhatnók neveket, nem csupán a magyar történelem súlyos lapoktól oly terhes kalendáriumát lapozgatva, bárha egy másik, egzakt szinten éppúgy nehezen mérhető kimutatásban valószínűleg az élmézőnyt erősítenénk e tekintetben.

Mindehhez képest elbizonytalanodunk azonban, ha a muzikushivatást művelők körében kezdünk vizsgálni. A jelek, tapasztalatok szerint zenészbembertől némileg távolabb áll a közvetlen „örvényben” való megmártózás: ennek (tán nem is egy) lélektani oka valószínű, ám nyilván még inkább összefügghet a választott műzsa megfoghatatlanabb szubsztanciájával. Érdekes, sőt tán érdemes is volna e téren mélyebb-kiterjedtebb kutatásokat folytatni; itt s most nem vállalkozhatom ilyesmire, nem is ez a célja a jelen eszmefuttatásnak. Azzal természetesen tisztában vagyok, hogy közismert „ellenpéldákkal” szolgálhat minden zenetörténetben jártasabb olvasó, akár

Wagner 1848-as forradalmi részvételére gondolunk, akár Verdire, akinek neve sajátos akrosztichon gyanánt jelszóként szerepelt.¹ De a példák (a nem említettek is) inkább az eseményekre rímelő, azokat támogató magatartást képviselik, más esetben (Liszt, Chopin etc.) pedig konkrét művekben kifejezett állásfoglalást, mely egyéni, őszinte, de többnyire utólagos reflexió. Szó szoros értelmében vett teátrális hasonlaltal élve: a történelmi színpadon zajló folyamatoknak jellemzően nem vezető szereplői, még kevésbé irányítói a zenészek; alkotókról, vagy előadókról essék is szó. Ezért nem tipikus képviselői a bevezetőben említett jelkép értékű alakoknak.²

Ámde most részletesebb bontással finomítanunk kell a kezdeti felvetést, még ha a mindenáron való kategorizálás erőltetett törekvésnek hat is általában. Az imént vázolt magatartásformára azt mondhatnám: *de facto* emeli az illetőt jelképpé, s ez nem feltétlen fedi a *de jure* szereplőt, aki politikai (netán hadvezetői) posztjánál fogva ad[hat]ja nevét egy-egy történelmi léptékű eseményhez.

De jure figurából vált pl. szimbólummá (Katona drámájának, majd Erkel operájának köszönhetően) Bánk bán, némileg háttérbe szorítva a Gertrúd-ellenes mozgalom *de facto* szereplőit.

Megkockáztatom, létezik egy nem feltétlenül mindgíten érhető harmadik „kategória” is; oktondi szójátékkal *de spirito* jelképpnek hívnám, de precízebb latin kifejezéssel élve maradnék az *ingenito* alaknál. E szerint *szellemben szimbolikusnak* azt a személyt nevezem, aki nem a történelmi szerinti eseményfolyamat fő részeseként, s nem is pozíciója folytán testesíti meg az adott közakaratot, atmoszférát, a társadalom, vagy jellegzetes irányzata(i) által artikulált célokat.

Ilyen *ingenito* jelképes személye 1956-os forradalmunknak Kodály Zoltán. Ennek bizonyossága a történelmi előzményekben egyértelmű, de mind az utótörténet, s mind egy kevésbé reflektorfénybe állított – a tulajdon-

képpeni „történelmi hetekben” lezajlott – mozzanat révén még pregnánsabb.

Egyértelmű előtörténetről szoltam: az utóbbi időben fölerősödött a zenetörténeti kutatás, akár általános folyamatokra fókuszálva, akár Kodály személyével kapcsolatban. Számos, korábban is ismert, de kevésbé hangsúlyozott tényt épp az idei, '56-os jubileumi esztendő kapcsán hallhatunk-olvashatunk rendre: konferencia-előadások,³ rádiós összeállítások, olykor pedig utalások formájában. Eleve kiemelnék egy tanulmánykötetet, amely két éve jelent meg. A mélyebben és tágabban érdeklődni vágyó (aki nem kell, hogy mindehhez szakzenész legyen) figyelmébe ajánlom a budapesti Balassi Kiadó és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont együttes kiadásában Tallián Tibor *Magyar képek – fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből 1940–1956* című és alcímű munkáját. Ennek legalább két, de voltaképpen inkább négy fejezete is gondolatkörünk fő áramába tartozó témacsoporttal foglalkozik, történéstudósi precizitással, széles körű rálátással és korábban aligha megfogalmazott konklúziókkal.⁴

Egyúttal itt tartom fontosnak azt is kiemelni, hogy jelen kis tanulmányom létrejöttéhez szíves és nagyvonalú segítségemre volt a Kodály-életút legavatottabb, legelismertebb szakértője, doyenje, kilencvenhárom éves akadémikustársunk: dr. Eősze László, akinek ezúton is nagyon köszönöm e segítséget s egyáltalán, beszélgetésünkre áldozott idejét!

Kodály és 1956 többágú viszonylathalmaz természetesen korábban kezdődött, s most nem az *ab ovo* világnézeti és jellembeli szembefeszülésekre gondolok.

A forradalmat megelőző vészterhes és művészileg béklyózó esztendőkből egyfajta, mondhatni nemritkán tapasztalt ambivalencia hatotta át a rezsimek vezetését a magyarországi kulturális életben szinte egyedül megfelelőbbnek tekintélynek számító, nemzetközileg elismert zeneszerző és zeneélet-teremtő irányában. Röviden: egyfajta kétarcúság. Adni – elvenni; egyetérteni vele – meg-megbírálni; hivatkozni tekintélyére – éreztetni vele, hogy csak megtűrt, de nem érinthetetlen. (Noha ez utóbbi, az események tükrében úgy tűnik, történetesen igaz volt.)

Mindeközben érintettek, kívülállóak a képzeletbeli demarkációs vonal mindkét oldalán egyaránt tisztában voltak azzal, hogy Kodály nem az „ő emberük”, és megnyilvánulásai is az integer személyiség erejét, iránytűjét, olykor konokságát, s a mindebből fakadó – a mai ember számára szinte felmérhetetlen – tekintélyét eredményezte.

Kodály személyes bátorságát (pontos-e ez a kifejezés? Elég-e?), szuverén helyzetét és a korabeli viszonyok össze-

tettséget példázza az a filmre kívánczó eset, amit Gulyás György, a békés-tarhosi zenei szakiskola alapító igazgatója élt át tanúként, s adta tovább utóbb. A ma már méltán legendásként emlegetett műhely-iskolára Kodály kezdetben némi fenntartásokkal tekintett; eredményei, szelleme aztán csakhamar teljesen a pártjára állították. Nyolcévi működés után ígéretszegő bezárás jutott osztályrészül az intézménynek. Megmentése érdekében kereste föl Gulyás Kodályt, aki azonnal telefonért nyúlt. Rákosi Mátyással folytatott szótálcázásának nem is konkrét kitételei, hanem hangvétele volt megdöbbentő: Kodály ugyanis *kiabált*, akárcsak a vonal túlvégén Rákosi! Pár méterrel odébb Gulyás tisztán észlelte-hallotta ezt is, s természetesen beledermelt: nyilvánvaló, hogy pár percen belül mindkettejüket (Kodályt, de őt magát is) elhurcolják! Nem jöttek értük – de Tarhosnak nem kegyelmeztek.

Ugyanezen évben (1954-ben, a pontosítás végett) a magánélet szót közbe, s térítette el Kodály munkás hétköznapijait. Emma asszony⁵ combnyaktörést szenvedett, s lévén, hogy 90 éves már elmúlt, a nagyfokú aggodalom is csak óvatos megfogalmazás. Azért, hogy folyamatosan mellette lehessen, a Kútvölgyi Kórházban Kodály egy szomszéd kórterembe költözhetett. Ezen az őszön, környékbeli sétáin fogalmazódtak meg benne egy nagyszabású és összetettségében is egyértelműen fogalmazott, sőt, sugalmazott oratorikus műnek a hangjai. A mondhatni titokban folyt zeneszerzői munkával a nyilvánosság csak egy év elteltével, a kompozíció elkészültével, annak bemutatóján szembesült. A *Zrínyi szózata* (NB. első kiadásában rövid i-vel: Zrínyi) primer jelképpé vált, szinte beláthatatlan hatását fölmérhetjük a korabeli fogadtatás dokumentumaiban és a visszaemlékezésekben. E mű ténylegesen középponti szerepet tölt be 1956 zenei dimenziójú, egyben általános érvényű előzményei között; bizvást tekinthető legfőbb alkotásának.

Anélkül hogy részletesebb-mélyebb elemzésbe bocsátkoznék, néhány fontosnak ítélt tényezőjét körüljárnam.

A cím.

Zrínyi Miklós (1620–1664) eredeti hadviselés-elméleti röpirata 1660-ban ékes körmondatban fogalmazott címet (*Az török áfium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*) nyilvánvalóan alkalmatlan zenemű számára, vagy akár mindennapi említések során. Szigethy Gábor „Zrínyi evangéliumának” nevezi 1981-es kiadása⁶ erőteljes bevezető soraiban. 1790-es második kiadása a tractatus első bekezdésében egy ízben fölizzó kiáltását emeli címül: „Ne bánts d a magyart!” Kodály művében kulcsmozzanattá nő e fölszóli-tó-fölkiáltás – tartalmi-lélektani rétegeit, mindazt, amit

1955-ben pendített (sőt: rendített) meg hallgatói lelkében: szükségtelen hosszan magyarázni. A zeneszerzői tudatosság és építkezőkészség fontos ténye ugyanakkor e refrénné átlényegült négy rövid szó kezelése.

Az első fölhangzás⁷ egyszeri megszólalás. Hamarosan újból, kétszeresve, majd a mű nagyjából közepén huzamosabban hallható; itt a három teljes mondatnyi megszólalást a „ne bánts” önnön ismétlések általi fölfokozó hatása feszíti tovább. A negyedik, egyben utolsó előfordulás a szólamok lépcsőzetes kiteljesedése révén összegezve égeti belénk dacos imperatívusát.

Kodály mégsem ezt a címet adta: a „szózat” kitétellet élt. A „Magyarok! tinéktek szólok” igéjéből logikusan képezhető e főnév, de nincs oly honfi, kinek e szóról ne Vörösmarty és „második számú nemzeti imánk” jutna eszébe. Kodály finom allúzióval egyértelműsít: Egressy Béni hangjain (!) bele is szövi egy mondatát: „*Nincsen számodra hely...*” Ne feledjük, nem feledhető: az énekelt *Szózatot* ez idő tájt kiebrudalták a „múltat végképp eltörölni” kívánó erők!

Nem kevésbé hangsúlyos a szövegkezelés vonatkozásában Kodály művének biblikus idézetektől gazdag, majd *Amen*-fűgába torkolló utolsó markáns szakasza. (Az természetesen végigkövethető, milyen biztos érzékkel húzza meg, vagy inkább választja ki Kodály Zrínyi szövegének megzenésíthető matériáját – a tömörítés alapvetően az eszmefuttatás konkrét harcászatról szóló, nagyobbik hányadát mellőzi. Az expresszív, általánosabb, lelkiismeretre ható, „szózatjellegű” szövegrészek így állnak össze s teremtik meg a maguk (a Zrínyiétől) eltérő belső hangsúlyait. Megkoronázza a „refrénnel”. A teljes Zrínyi-irat végén a latin citátum háromszori „Amen”-nel fejeződik be és ezt követi még egy epilógusszámba menő rövid bekezdés. A Kodály-opusz jelentékeny zárófejezete az „Amen” szóra fölerősíti az egész mű égiek felé irányuló nemes indíttatását; a keresztény állhatatosság és emelkedettség így alappillérré válik. 1954–55-ben! („*No comment*” – mondják erre manapság, s talán most nem nyegleség itt eme kifejezés.)

1956 tavaszán – az Ittész Mihály és Tallián Tibor által egyaránt – a *Zrínyi* egyfajta szellemi folytatásaként értelmezett férfikar, a *Nemzeti dal* (természetesen Petőfi versére) említendő, s igen, újabb elszánt, kiszakadó érzelmek felkiáltásával lüktető refrénnel! A két kiváló tudós zenész más oldalról természetesen, de egy nagyon is hivatalos megállapítást erősít meg ezzel, melyre még visszatérek...

Október hava viszont a várva várt javulást hozza Emma asszony állapotában. Kodályék 15-én, három év után először elutazhatnak Galyatetőre. Eredeti tervük mi volt –

ugyan ki tudhatja? A tény: 1957. január 8-ig⁸ maradnak ottani menedékükben. Gyógyulás – elmélkedés – számvetés – a jövő fürkészváltása...

Két összefüggő látogatásról kell szó essék: jócskán sorjáznak kérdőjelek mindezzel kapcsolatosan, de ami regisztrálható, illetve valószínűsíthető tény, az – Eősze László nyomán – röviden a következő.

A Kulturális Minisztérium hivatalos delegációja (közöttük [tán vezetőjüként?] Fasang Árpád) azzal kereste föl Kodályt, hogy Magyarország köztársasági elnökéül kérjék föl. (Ki, kik ötlete volt ez eredetileg? Hol egyeztettek erről, kikkel s mikor? Történelmi, s már vajmi kevésbé zenetörténelmi feladat ezt kikutatni.) Kodály egyértelmű határozottsággal elutasította. (Okait alább próbálom majd összefoglalni.) Hamarosan Keresztury Dezső, régi jó barát érkezett, s Emma asszony megrettent: „Kérem, ne vegyék el tőlem Zoltánt!” – Ám Keresztury személyes baráti tanácsa épp az ellenkező Kodály felé: ha mégis hajlana arra, hogy vállalja a magas tisztséget, ne tegye!

A jelek szerint Kodály pillanatra sem „ingott meg”. Igaz, számos közéleti pozíciót töltött be az idők során, köztük magas presztízsű stallumot is: az MTA elnöki tisztsége a viharos években, azaz a sztálinista „átalakítás” előtti időszakban (gyakorlatilag lemondatták). E státusokat sohasem kereste (azok találtak rá), mi több, egyre terhesebbnek is érezte ezeket. De visszakozni sem szokott, főként, ha a népzene-tudomány vagy a zenei nevelés nemzetközi és hazai szervezetei keresték. Ez a ki-tudja-milyen hatáskörű és kimenetelű állami feladat (közvetlen munkatársak kérdése, energiaelszívó hatás; nem is szólva a nagypolitikai viszonyrendszeréről!) nem vonzotta, nem vonzhatta, ha mégoly megható is, hogy az egyöntetű és töretlen tisztelet–bizalom–tekintély emelte volna a posztra. A forradalom kimenetelét tekintve szkeptikus, sőt, pesszimista volt, Széchenyihez hasonlóan érezhett kissé, aki 1848-ban egyre borúsabb következtetéseket vont le az elképzelésein túllépő hullámok hatására. Kodály nem roppant össze idegileg és szellemileg, hetvennégy éves volt, mellette idős felesége (állapota ismert), és egészsége sem volt olyan rendíthetetlen, mint a róla alkotott kép. Ebben az életkorban már nem várható el, hogy valaki (képletes és tényleges!) frontvonalba álljon harcolni. (Utálnék a bevezetésem zenészekre jellemző nagyobb óvatosságra, viszályhúzóadás formát öltő felelősségérzetre is.)

Egy pillanatra eljátszhatunk persze a gondolattal: vajon milyen köztársasági elnök vált volna belőle? A kültényezőket most figyelmen kívül hagyhatjuk, inkább Kodály személyiségének ismert rétegeiből próbáljunk megrajzolni legalább egy-két vonást, vállalva a történelmietlenség ódiumát.

Mindenekelőtt lakonikus – fanyar tömörséggel, lényegre törően szóló, nyilatkozó, továbbá roppant feladatcentrikus. Az üres protokollt és a közéletben dívó (kötelező?) tiszteletköröket csak nehezen akceptáló Kodály nem is gyúrta-hajlította magát erre formázandó – számos, a nevéhez köthető (hangsúlyosan *nem*-apokrif gyökerű!) anekdota is erre utal. A reá háruló munkát alaposan és következetes rendben elvégezte, a munkatársaira vonatkozó ténykedést „rövid pórázon” elvégeztette – volna. (További részleteket tényleg szükségtelen vizionálni.)

Mindenesetre egy mozzanat erejéig fölmerült annak lehetősége, hogy Kodály Zoltán ’56 *de jure* alakjává váljon. Nem lett, nem lehetett így, mint ahogy *de facto* sem. Fizikális távolléte okán eleve nem, de e tényező nélkül sem: az imént részletezett indokegyüttes (74 éves, prognózisában szkeptikus, tevékenységében békességóhajtó) szintén ellentételezi e lehetőséget.

Az *ingenito* főszereplők egyikének rangja ellenben már – legkésőbb a *Zrínyi szózata* révén elvitathatatlan tőle. Némely, 1956 utáni eseménymozzanat ezt csak még tovább erősíti.

A forradalomra következő tavaszon a hatalom urai az általuk beváltak ítélte Janus-arcú „játékot” játszották: Kodályt harmadszor is Kossuth-díjjal tüntették ki (ennek pénzdíját a díjazott tüstént a forradalom miatt börtönbe vetett írók-újságírók családtagjai közt osztotta szét), ám Révai József vészterhes állásfoglalásában az „ellenforradalom” szellemi előkészítésében kiemelt jelentőségűnek bélyegzi a *Zrínyit* és a *Nemzeti dalt*. (Lásd korábban tett „előre”-utalásomat.) Révait az intranzigens sztálinista szemüvegén túl egy személyes sértettség is motivál(hat)ta. Hat-hét évvel korábban személyesen ő kérte (volna) föl Kodályt, írjon új, korunkat, népünket hívebben kifejező „Himnuszt”. (Szövegíróként Illyés Gyulát szemelték ki.) Kodály szemtől szembe Révai „arcába vágta”: *Minnek? Jó a régi.*⁹

1956 tovább csengett (vagy még inkább: döngött) a háttérben: Kodály több ízben levélben próbált kegyelemért folyamodni a főhatalmasoknál. Mansfeld Péter és Földes Gábor esetében az ő szava, kiállása is kevésnek bizonyult. (Mértékadó híradások szerint az előlött érzett megrázkódtatás az akkori szívinfarktusát előidéző fő ok volt.) Mécs Imre életéért való közbenjárása ugyanakkor nem volt hiábavaló.

Még egy, a forradalommal mindenképp összefüggő, gesztusértékén túl valamelyest jelképes mozzanat, amelynek voltaképpeni hőse Járdányi Pál. Róla, ha röviden is, de el kell itt mondanunk: ha valaki, hát ő az, aki a zenésztársadalom *de facto* ötvenhatos hőse.

Nem fegyverrel vagy sztrájkjal természetesen, de a Zeneszerzők Szövetsége és a Zeneakadémia Forradalmi

Bizottságainak vezetőjeként tevőlegesen. Tántoríthatatlan diktatúraellenes, ugyanakkor keresztény humanista – mint zeneszerző, népzenekutató tudós és magas fokú, akadémiai zenepedagógus pedig cseppet sem túlzás Kodály hármas irányultságának legkomplexebb és legméltebb örököseként méltatni¹⁰ Talán azt is megkockáztathatjuk: ha Kodály annyi idős, mint Járdányi, ekképpen vett volna aktív részt a forradalomban. (1956-ban viszont kétszer annyi esztendő számolt, mint írtunk már erről.) Járdányit nem azonnali retorzió érte, de a pártkorifeusok várták, mikor csaphatnak le rá valamilyen ürüggyel. 1959-ben aztán, mint a pedagógusi pályára méltatlant menesztették a Zeneakadémiáról, Kodály nyomban létesített számára egy osztályvezetői státust az MTA Népzenekutató Csoportjában, ahová kinevezte, méghozzá (erről se hallgassunk szemérmesen) magasabb fizetésért, mint amennyit korábban akadémiai professzorként kapott. Ez a történetsezmens is „ötvenhatos szálakból sodortatott”...

Kodály emberi és művészi „feltérképezése” nem ezen írás feladata, mint ahogy semmilyen egyedüli írás, lett légyen kötetnyi is. Hajlamosak vagyunk félve kijelenteni olyan sommás, egyszersmind szuperlatívusnak ható megállapításokat, mint hogy az élet minden területén alkalmazható igazságai *voltak*, melyeket kimondott, leírt, vagy magatartásával sugallt; ez által nem csak voltak, ezek konstans létező igazságok: *vannak* is. A zenei műveltség (s ezen belül is par excellence az oktatás) szférájára tekintve szokás leggyakrabban őt idézni, rá hivatkozni (mennyire pusztába kiáltott szóként, ne firtassuk; tény, élete utolsó 5-6 évében már ő is egyre inkább érezte, érezhette magát szélmalomharcosnak); ez önmagában egész világ keresztmetszetét nyújtja, mégis leszűkíti a rá vonatkozó teljesség magunkba fogadását. Halálakor mintha nagyobb tömegek érezték volna át személyisége, szelleme igazi súlyát, mint közvetlen előtte, s főként, mint az azóta eltelt évtizedek folyamán. Ravatalához oly méretű sokaság járult fegyelmezetten leróni kegyeletét, amihez fogható magyar példa nincs az elmúlt száz (tán még több) esztendőben. Kicsit esetleg 1956-ra is rezonált, kései, utolsó nemes demonstrációként.

S ha közjogilag nem is lett elnöke Magyarországnak, az általa is kiemelt becsben tartott Berzsenyi Dániel másfél versorával úgy fogalmazhatjuk: „*Volt olly idő már, melybe’ nemes hazánk [Kodály Zoltán] a legmagasabb polcra emelkedett.*” Méltó tiszteletet, kristálytisztá törekvései elismerését értve rajta. „*Lesz még olly idő...*” – de ne Berzsenyi eredeti folytatását gondoljuk ide, hanem lélekben megújítva megingathatatlan folytatását a spirituális „*fénylő dicsőségnek*”.¹¹

Erre mondjunk (a *Zrínyi szózata* szellemében és annak állhatatosságával) *Ament*.

JEGYZETEK

- 1 V-E-R-D-I: Vittorio Emanuele Re D'Italia – az olasz egység megteremtéséért folytatott küzdelmek jelképértékű kifejezése
- 2 Zeneszerző példáim szándékosan nem a XX. sz. magyar alkotói közül valók!
- 3 Pl. ITT'ZÉS Mihály (MMA, LFZE Kodály Intézet): *Remélt, akart és elvesztett arany szabadság – 1956 a magyar kórusirodalomban*. Elhangzott: a *Bartók és Járdányi a társzművészetek tükrében* című konferencián (MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet rendezése) 2016. okt. 11-én a Pesti Vigadóban
- 4 Kodály háborús kórusművei – 102.
Kodály a nagyvilágban – 123.
„Ne bántsod a magyart!” I. Kodály és a politika – 436.
„Ne bántsod a magyart!” II. Kodály kórusművei 1946–1956, 443.
- 5 Kodály Zoltánné, Sándor (szül. Schlesinger) Emma (1863–1958); korábban Gruber Henrikné, 1910-től Kodály felesége, munkájában is hű társa és ösztönzője.
- 6 Magvető, Budapest – *Gondolkodó magyarok* sorozat.
- 7 Kínálkozik kifejezetten zeneelméleti vonatkozású elemzés: melyik alkalommal milyen akkordtípusok, illetve szólamrelációk révén hangzik el; mekkora időközönként, milyen terjedelmi arányokban hasít bele a zenei folyamatba, s miképpen helyezhető szűkebb-tágabb tonális értelmezési keretbe. Mindez a kompozíció immár egyedi szakanalízise lenne: ezért eltekintek tőle, csupán az ebben rejlő potenciálra hívom föl a figyelmet.
- 8 Napra pontos dátumokban EŐSZE László *Kodály Zoltán életének krónikája* című könyvére támaszkodtam. (Bp., Editio Musica, 2007)
- 9 Ez a közismert történet is természetesen számos szövegváltozatban terjedt el:
„Jól megírta azt Erkel” – „Nem kell az új, ott a régi”; a lényegen mit sem változtat.
- 10 Járdányi Pál (1920–1966) emellett zenei szakíró-kritikus és Zathureczky Edénél végzett hegedűművész; sajnos igen fiatalon ragadta el a halál: Kodály végtelen keserőséggel búcsúzott a nálánál 37 évvel fiatalabb munkatársától, volt tanítványától.
- 11 Berzsenyi *A magyarokhoz* címen elhíresült, legalább négy szövegváltozatban megírt, „Romlásnak indult hajdan erős magyar” kezdetű költeményének a legutolsó-végleges verzióból kihagyott, pesszimista kicsengésű strófája két változatát parafrázálva.